

ISSN 0350-185x, LXIV (2008), p. (153-176)

УДК 811.163.41'373.45

ID 154006796

ИВАН КЛАЈН
(Београд)

ПУРИЗАМ И АНТИПУРИЗАМ У ДАНАШЊЕМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

За разлику од хрватског, у коме се као и у другим језицима под аустроугарском владавином развио пуризам, у српском је лако прихватање позајмљеница постало једно од трајних обележја језичког стандарда. Такав став заузимају и данашњи српски лингвисти, а ретке манифестације пуризма запажају се искључиво међу лаицима. Док се у Хрватској од средине прошлог века па све до данас води стална кампања против србизама, у Србији су многобројне хрватске речи прихваћене као обогаћење речника, без већег отпора. Истовремено, хрватски „новогвор“ с присилним грађењем вештачких кованица и оживљавањем архаизама служи као опомена на шта би српски језик личио кад би се и у Србији почело с прогоном туђица.

Кључне речи: пуризам, антипуризам, стране речи, позајмљивање, српски језик, хрватски језик.

1. Знамо да је пуризам распрострањена појава, проучена у историји многих европских језика. Његова суштина је у отпору према страним речима, али се на то по правилу надовезује и отпор према иновацијама, академизам и конзервативизам, у смислу „повратка на изворе“. Узајамним упоређивањем манифестација пуризма у појединим језицима долазимо до закључка да за њега постоје два основна предуслова: јако национално осећање (изражено, рецимо, у немачком пуризму са Ј. Х. Кампеом и многобројним „Sprachgesellschaften“) и угрожена државност. Ово друго је посебно било изражено у оквиру некадашње Аустроугарске, у нацијама као што су Чеси, Мађари, па и Хрвати. За разлику од тога, руски, у снажној и независној држави, сасвим спокојно је узимао и до данас задржао германизме (*бухгалтер*, *галстук*, *парикмахер*, *штат* итд.) и галицизме (*билет*, *этаж*, *пальто*, *шоссе* итд.) од каквих би се неком Чеху или Хрвату дигла коса на глави.

Непостојање јединствене државности било је и темељ италијанског пуризма почетком XIX века, с Базилиом Пуотијем и Антониом Чезаријем, који су желели да се италијански, занемарујући све фран-

цуске и европске утицаје из доба просветитељства, врати на језик Дантеа, Петрарке и Бокача из XIV века. Екстремни пуризам јавио се много касније, у XX веку. После италијанске окупације Етиопије 1936, која је довела до међународних санкција против Италије, Мусолинијев режим је прогласио „аутархију“, из чега се убрзо родио и појам „језичке аутархије“, у смислу борбе против галицизама и (тада још релативно малобројних) англицизама. У марту 1941. донет је закон којим се свака употреба страних речи у називима радњи, натписима, огласима или плакатима кажњава са шест месеци затвора или новчаном казном од 5.000 лира. Краљевска италијанска академија почела је у исто време да објављује званичне спискове забрањених туђица са прописаним заменама, што се наставило све до капитулације 1943. године. Цела ова епизода дефинитивно је компромитовала пуризам, тако да је италијански језик, после пада фашизма, све до данас остао широко отворен према приливу англицизама, што изазива честе жалбе наставника, писаца и других образованих људи, али никакве званичне реакције.

Посебан случај је данашњи француски пуризам, који се своди само на отпор према англицизмима. Ту ни држава ни култура нису никада долазили у питање, али је пољуљан национални понос, будући да се језик који је некад заузимао прво место у светској култури и дипломатији испунио позајмљеницама од старих ривала с друге стране Ламанша, односно Атлантског океана.

Појава пуризма, наравно, подразумева да се тачно зна шта је у националном језику домаће, а шта туђе. То је основни узрок зашто је енглески најмање пуристички језик на свету. Првобитном англосаксонском фонду још давно су се придружили скандинавски елементи, потом латинизми, и најзад огроман број романских речи из француског (англонорманског), услед чега енглески није ни чисто германски нити романски језик, и ниједна позајмица из западноевропског културног круга није му страна.

1.1. Балкански језици, као што знамо још од Сандфелда, такође су по правилу „Mischsprachen“. У српскохрватском, словенски вокабулар почео је још од најранијих времена да се надопуњује страним елементима: балканским латинизмима, италијанизмима и другим романизмима (о томе в. Клајн 1996), грецизмима, затим речима из турског, мађарског, руског и чешког, у XIX и XX веку речима из немачког и француског (укључујући и хиљаде интернационализама грчког и латинског порекла примљених преко та два језика), да би у наше време, као и цео свет, био изложен инвазији англицизама. Удео ових елемената, истина, није био једнак на истоку и западу: грчки и руски су јаче деловали у православним срединама, док су чешке и ита-

лијанске речи долазиле преко Хрватске (в. детаљнији приказ код Шипке 2006: 84–87). Ипак, све њих, и то у знатном броју, налазимо како у данашњем српском тако и у хрватском, јер је комуникација међу варијантама била неометана, а експанзивна моћ туђица довољно јака.

Овде није реч само о безброј пута понављаној тврдњи да „нема језика без туђица“, већ о њиховом продирању у саму срж вокабулара. Многе од најобичнијих и најчешћих речи, и у српском и у хрватском, потичу из грчког (*йодрум, ливада, комад, кий, јефџин, лийсатти* итд.), из балканског латинитета (*рачун, сајун, цар, кум, ђаун, јарбол, уље* итд.), из италијанског односно венецијанског (*боца, ружа, острига, џијаца, барка, миља, кайара, фин, сигуран* итд.), из мађарског (*соба, цийела, варош, лойов, хајдук, чојор, кец, кецеља, бунда* итд.: в. и рад Ј. Јерковића у Планкош 1996: 173–179). Ако томе додамо стотине незаменљивих турцизама као *боја, бубрег, будала, леш, калуй, џој, чекић, чесма, куџија, мушџерија, кусур, мираз, џорба, лимун, дуд, ћелав, сакаџи, бајати, мамуран* итд. (в. увод Шкаљићевог речника (Škaljić 1965), као и Ивић–Клајн–Пешикан–Брборић 2004: 173), међу које спадају и тако фреквентне речи као *хајде, бар, чак* или *баиш* (в. рад Милке Ивић у Планкош 1996: 12), затим безбројне русизме који се данас осећају као потпуно домаће речи, али су релативно новог порекла и код Вука их још није било (в. спискове у Ћупић–Фекете–Терзић 1996: 189–191, Фекете–Ћупић–Терзић 2005: 222–225, Пипер 2003: 265–266, Ивић–Клајн–Пешикан–Брборић 2004: 182), и најзад германизме, чији се број знатно смањио у односу на XIX век, али који су ипак остали као називи многобројних предмета у свакодневној употреби (*ролејна, симс, шалџер, лусџер, кофер, џегла, кригла, џацна, ваз(н)а, рерна, шлиц, ласџини, рајсфершлус, џерџла, фласџер, есџаџ, рајснегла, зихернадла, имиргл(а), иминка* итд.) — ако све то узмемо у обзир, постаће нам јасно да је и наш лексички фонд „мешовитог“ порекла. Немогуће је замислити српскохрватски језик који би био „чист“ у том смислу да би цео основни вокабулар био словенски, док би се стране речи ограничавале на стране појмове, учене интернационализме, техничку и уско стручну терминологију — стање какво постоји у „пуристичким“ језицима као што су немачки, чешки или мађарски.

2. Из те перспективе није тешко објаснити зашто у српском језичком стандарду никада није било пуризма у озбиљнијим размерама. „Тај језички стандард“, каже Радовановић 1996: 31, „развија[ће] се још мирније него раније, и у складу с новоштокавским основама на које је постављен, без ригидног пуризма и агресивне неологизације“. Слично и Шипка 2006: „У српском језичком стандарду нема крупнијих проблема (осим недовољне обрађености)“. У Хрватској, напротив,

пуризам је снажно деловао још од Шулекових времена, касније се само донекле примирио, да би достигао нове врхунце по установљењу независне Хрватске пред крај XX века. Зато постојање пуризма чини једну од битних разлика између двеју варијаната, данас проглашених језицима. Како каже Брборић (в. Планкош 1996: 28–33), „нема никакве сумње, српска језичка култура, кад је реч о туђицама, сродна је пољској, руској па и енглеској, а несродна чешкој, хрватској, словеначкој, мађарској и немачкој“. Упоређујући готово све бројеве београдског *Нашег језика* и загребачког *Језика* после 1950. године, овај аутор је закључио да се у овом потоњем „из броја у број, као опсесивна тема, разматрају туђице, поготову оне које се у српски тако (о)лако примају, и уопште оне речи које се... жигошу као србизми“, док „те тематике скоро уопште нема у Нашем језику“.

Аналоган утисак стиче се из књиге *Говоримо хрвајски* (Dulčić 1997), на коју ћемо се још вратити ниже. Састављена од преко триста текстова разних аутора прочитаних у истоименој емисији Хрватског радија, она има два уводна текста, један под насловом „Хрватскост ријечи“, а други под насловом „Сваки пуризам није чистунство“. Из њих, као и из целог садржаја књиге, јасно се види да је основни циљ, далеко важнији него повремено решавање граматичких, семантичких или правописних недоумица, било „чишћење“ хрватског језика од туђица, а поготову од наводних србизама.

Историјске корене овако упадљиве разлике између Загреба и Београда у ставу према утицајима са стране није тешко објаснити. Хрвати су, као и друге нације у оквиру аустроугарске царевине, осећали потребу да заштите свој језик од германизације. Независна Србија, напротив, слично Русији, није осећала немачки, француски и руски језик као претњу, него као извор за богаћење домаћег речника. Ни после 1918. ствари се нису битно промениле. У Југославији с централном влашћу у Београду, Хрвати су сматрали да је њихов језик (посебно у војсци и администрацији) угрожен од српског, „непријатеља“ утолико опаснијег што му речи звуче готово исто као хрватске, па су потребне исцрпне филолошке студије да би се некој речи доделила повеља „хрватскости“ или да би се, напротив, она разоткрила и прогнала као србизам.¹ То је довело до појаве „разликовних рјечника“ као

¹ „Једино мјерило хрватскости неке ријечи“, каже се у малочас цитираном уводу књиге Dulčić 1997, „јест употреба те ријечи у хрватском језику — од старине до данас... Можда нека ријеч буде данас старинска — па ћемо је осјећати старинском, али нећемо је се одрицати, нећемо јој нијекати њезину хрватскост“. Аутор (потписан само иницијалима) уопште и не поставља питање шта радити ако је нека реч *нова* — да ли се и њој може признати „хрватскост“, или је можда хрватски једини језик на свету коме нису потребни неологизми!

што је онај Губерине и Крстића из 1940. или новији Дробњаков, затим до дуготрајних пуристичких кампања као што је она, већ поменута, у часопису *Језик*, па почетком седамдесетих година до „маспока“, прекида сарадње Матице хрватске с Матицом српском и одустајања од израде заједничког речника. После распада Југославије и званичног усвајања назива *хрватски језик*, са стварањем „хрватског новогвора“, оживљавањем архаизама и бујањем такозваних „туђманица“, пуризам је добио нов полет. Без обзира на административне границе и на веома слабе комуникације између данашњег Загреба и Београда, хрватски језикословци су и даље у продору србизама видели опасност. С друге стране, као и у целом свету, свеprisутни утицај енглеског изазвао је разумљиве реакције. Други од поменута два увода књиге *Говоримо хрватски* завршава се речима: „Данашњи језични пуризам еуропскога континента усмјерен је против претјераног и некритичког прихватања англизама. И сувремене хрватски језик је на тој црти“.

2.1. Нема сумње да је хрватски пуризам деловао као нека врста „вакцине“ против пуризма у Србији, јер је показао да се већина туђица не може одбацити без усвајања крајње вештачких и неприродних замена, које — управо зато што су домаће и мотивисане — изазивају још већи отпор него наводно „ружне“ туђице. „По сваку цену стваране нове речи и кованице (’новотворенице’) које се смишљају и у државним кабинетима, а потом присилно уводе у комуникацију, чине од језика својеврсну лакрдију“, писао је Фекете у Планкош 1996: 54, наглашавајући да се у хрватском то чини не само да би се језик очувао од страног наноса него и да би се увећале разлике у односу на српски. „Већ и неколико примера такве продукције на оној страни“, додаје он, „као: *йријомемба, йричимба, йриказба, сврхидба, удружба, йосљедак, развал, мракобјесје, зловјешће, йроумље*, који се... роје као осе и надвијају над језик, показује чему вештачка језикоградња може водити“. Слично пише и Брборић у зборнику Радовановић 1996: 28–29, истичући да је лексика у Хрватској, нарочито она терминологија, и у време бивше Југославије била „наглашено кроатизована“, али да се сада обнављају раније неуобичајени домаћи изрази као *војарна, велейосланик, земљовид, зрачна лука, ойорба* и сл., а стварају се и нови као *йромицбеник* (агитатор), *развојачење* (демилитаризација), *безрачје* (вакуум) и сл. Ако ове кроатизме упоредимо с неприхваћеним кованицама које је предлагало Друштво српске словесности (в. следећи одељак), постаје јасно да би у српском свако принудно увођење домаће терминологије деловало као неподношљива архаизација, као враћање на једну дефинитивно превазиђену фазу у развоју српског језика.

3. Данашњи српски лингвисти према туђицама заузимају одмерен и објективан став. То је видљиво пре свега у многобројним написима др Егона Фекетеа у *Полиџици*, чија је суштина потом изнета у књигама Ћупић–Фекете–Терзић 1996: 149–183, Ћупић–Фекете–Терзић 2002: 128–132 и Фекете–Ћупић–Терзић 2005: 269–279. „Отпор према туђицама“, каже Фекете у другој од наведених књига, „долази махом из редова лаичке публике, и то утолико већи уколико се о језику, о његовим законитостима и токовима мање зна“. Он истиче да позајмљенице најчешће долазе с разлогом, јер „ниједан језик не располаже таквим арсеналом лексема из којег је, попут каквог мађионичарског шешира, могуће извлачити домаће речи кад год се за тим укаже потреба“. Насупрот традиционалним страховањима сваког пуристе да ће најезда туђица уништити језик који их прима, Фекете каже да „нови језички материјал, било страни било домаћи, уколико се уклапа у систем... не може, у ствари, бити ни у којем погледу штетан, најмање разоран“ (стр. 129), да „домаћем језичком корпусу... и не прети реална опасност од повлачења пред страним наносом, јер је властити језик дубоко укореван у природно биће сваког говорника“ (стр. 130). Он наглашава да су већина туђица данас интернационализми, „незаменљиви или уходани“ у терминологијама науке, технике, индустрије, медицине, политике и других делатности. У Ћупић–Фекете–Терзић 1996: 168 подсећа се да интернационализми грчког и латинског порекла имају далеко веће деривационе могућности него домаће речи. За пример су узете речи *идеја* и *идеал*, од којих Фекете наводи преко двадесет изведеница, готово све без домаћих синонима.²

На стр. 155–157 исте књиге Фекете указује на поучне примере из прошлости, пре свега на списак страних речи које је Друштво српске словесности 1847. хтело да избаци из употребе, у чему је имало и подршку Јована Стерије Поповића. Ту су били предлози да се *акорд* замени са *гласослог*, *архитектура* са *јосџиројница*, *атмосфера* са *воздухокружје*, *аџенџај* са *јокушај* *злочинсџва*, *банка* са *новчарка*, *ботаничар* са *биљнословац*, *кандидат* са *јредсџављеник*, и слично за десетине других интернационализама, данас потпуно укореваних у језику. Стерија се чак питао „не мора ли... искреном родољупцу срце заплакати се“ кад види да учени Срби употребљавају речи као *дирекџор*, *секретџар*, *фонд*, *факџор*, *реџлика*, *комисиџа*, *конџрола*, *саџи* и друге њима сличне. Као супротан пример Фекете помиње Вука, који

² Сличан пример могла би бити и реч *сџрукџура*, за коју би се лако нашли домаћи синоними (*склой*, *сасџав*, *усџројсџво*, *граџа* и сл.), али не и за њене изведенице *сџрукџурни*, *сџрукџурираџи*, *сџрукџурализам* и друге.

је у преводу *Новог завјетџа* „морао да посегне за несрпским речима“ и који је писао: „И ја кажем, да се треба трудити и чистити језик од туђи ријечи... колико се може... али... опет је боље узети туђу ријеч... него ли наопако нову градити“.

Поставивши питање „шта је то, онда, што у публици изазива нерасположење према туђицама и њиховој употреби“, Фекете у Ћупић–Фекете–Терзић 1996: 173 дели туђице на три групе. У првој су оне које су данас уобичајене, свима разумљиве и неопходне („шта бисмо без речи као *полицџа*, *демократија*, *директор*, *универзитет*, *килограм*, *црква* и хиљаде других“). У другој групи су речи које публика не разуме, било зато што су уско стручне природе (нпр. медицински термини), или што „тек улазе у језик, а значење им није популарно“, као *акциза* или *транзиција*. Под бројем три, аутор каже да „оправдано негодовање изазива и данас с разлогом — погрешна употреба страних речи“. Наводи само један пример, глагол *санкционисаџи*, данас веома чест у значењу 'казнити' (према именици *санкција*) уместо у свом изворном значењу 'озаконити, одобрити'. Ово је посебан случај, који се донекле може и правдати (будући да је врло необично да глагол и именица од истог корена имају супротна значења), али је тачно да се многе туђице у данашњем медијском језику употребљавају с помереним или нетачним значењем (*кадар* примењено на појединца, *еуфорија* као синоним за раздраженост или хистерију, *ингеренција* у смислу 'надлежност', док заправо значи 'мешање у туђе послове', *ипролонгираџи* 'одгодити' уместо 'продужити' итд.).

3.1. Док су Фекетеу понеки читаоци његове рубрике замерали да је претерано попустљив према страним утицајима, то се не би могло рећи за Бранка Брборића, чији прилог у Планкош 1996: 27–51 носи карактеристичан наслов „Однос према туђицама: с мером али без аверзије“. На стр. 42 и даље он предлаже да се повуче граница између *незамењивих* и *замењивих* туђица. Међу оне прве ставља већину грчко-латинских интернационализама и њихових изведеница, „све именице са суфиксом *-изам* и *-истџа* и многе са суфиксом *-ација*“, многе глаголе на *-ираџи*, *-исаџи* односно *-оваџи*, термине као *алгебра*, *елиџа*, *зебра*, *чек*, *џез*, *шал* итд., па и османизме као *алаџи*, *бакар*, *јасџук*, *кавез*, *кула*, *лимун*, *џамук* и многе друге. Условно замењивим, наводећи само примере под словом *а*, назива речи као *аберација*, *адаџиација*, *адекватџан*, *амџиџираџи*, *анархија*, *анониман*, *аџлауз*, *арбиџар*, *архиџелаг*, *аџак(оваџи)*, *аџиџенџичан* и друге којима није тешко наћи домаћи синоним. При том не захтева, као пуристи, да се такве речи избаце из језика, него само да им се не допусти да потисну домаће изразе, или макар да се једни и други употребљавају напореда. Признајући, рецимо,

да „интернационализми као терминолошка лексика... имају предност и над добрим домаћим решењима“, Брборић каже: „па ипак, пожељно је, при првом навођењу, домаћем читалаштву понудити и преведенице“.

3.2. Подједнако способним да увиди обе стране проблема показао се и Павле Ивић у својој завршној речи на суботичком скупу о туђицама (Планкош 1996: 407). Ту је рекао: „Нема данас сумње у то да су такве речи у начелу неопходан саставни део речничког блага сваког језика. С друге стране постоје и наноси туђица несумњиво достојни да буду одбачени. Два су непохвална психолошка извора који код нас стално производе такву лексику: интелектуална лењост, нарочито приликом превођења са страних језика, и помодарско разметање тобожњом ученошћу“. И једна и друга тврдња несумњиво су оправдане (о интелектуалној лењости преводилаца још ћемо говорити ниже, у вези с англицизмима). Одлучнији антипуристички став заузео је Ивић у својој књизи *О словенским језицима и дијалектима*, коју цитира Фекете у Ћупић–Фекете–Терзић 1996: 176. Ту он каже да не треба стварати „вавилонску кулу неразумевања“ међу нацијама, да „здрово језичко осећање прима данас туђице као нормалну компоненту језика“ и да „у данашњој епоси потпуне афирмације словенских народа и култура пуризам као средство самоодбране више није актуелан“.

3.3. Одбор за стандардизацију српског језика, основан 1997. на иницијативу Павла Ивића, у својих педесет досад објављених одлука (в. Брборић–Вуксановић–Гачевић 2006) само изузетно се бавио туђицама. Тако је рецимо у Одлуци бр. 3 (стр. 77), у дилеми између израза *акционарско друштво* и *деоничарско друштво*, закључено да „предност треба дати облику који је састављен од чисто домаћих корена“. У одлуци бр. 10, о маркетиншкој терминологији (стр. 101–105) предложено је да се изрази *promotion mix* и *marketing mix* не употребљавају у изворном облику, него да се преведу (задржавајући ипак страну основу у првом делу) као *промотивни сљеи* односно *маркетиншки сљеи*. За превод *односи с јавношћу* признаје се да „не личи на стручни термин“, али му је ипак дата предност над англицизмом *публик рилејнс*, који је и фонетски и морфолошки неприлагођен. Међу терминима у хомеопатији, у Одлуци бр. 15 (стр. 122) делимично су прихваћени латинизми као *хомеопениција*, *хомеопенизирање*, *модалитет*, али је упозорено да треба избегавати „позајмљенице из лењости“ као *суресија* (уместо *сузбијање* или *хомеопенизирање*), *агравација* (уместо *хомеопенизирање*) и сл. У каснијим одлукама туђице се практично и не помињу, осим што је у Одлуци бр. 39 (стр. 222–226) закључено да се не могу прихватити синтагме из медицинског речника типа *хумана*

безбедносћ, *хумани инсулин* и сл., јер *хуман* у српском значи 'човечан' а не 'људски'.

3.4. Предраг Пипер, на почетку своје књиге (Пипер 2003: 32–37), даје подугачак списак појава које угрожавају савремени српски језик, као што су смањење територије, смањење броја говорника, прогон Срба, српског језика и ћирилице у суседним земљама, затварање школа, запостављање наставе матерњег језика у средњим школама и на универзитету, запуштеност културе говора итд. Од укупно двадесет седам јединица у његовом списку, међутим, само две врло кратке баве се туђицама. Под бројем 18 каже се да се „убрзано смањује удео српских речи у српском језику продирањем нових речи и израза, међу којима је врло много таквих које свакако неће обогатити ни улепшати српски језик“ (наводи се неколико неологизама као *омбудсман*, *дрим тим*, *фешн вик* и сл.), а под бројем 19 критикују се називи музичких скупова (типа *Егзиџ*, *Тренчиџаун*, *Сербија санрајз* и сл.), трговинских кућа, продавница, хотела, као и плаћени огласи на страним језицима.

3.5. Једна од најочигледнијих и најупадљивијих манифестација страних речи (а уједно и латинице, за чију употребу знамо колико дискусија изазива у српској јавности) јесу натписи на градским улицама. Фекете започиње један од својих чланака у Ћупић–Фекете–Терзић 2002: 128 (исто и у Планкош 1996: 53) списком од педесетак натписа примећених само у Кнез Михаиловој и околним улицама: „*Europe trade*, *Omnia auto*, *Galanterija*, *Pedikir i frizer*, *Davidoff Magnum*, *Euro salon*...“ итд. Они му дају повод за расправу о туђицама уопште, коју завршава већ цитираним закључцима о неоснованости пуристичких страховања. Занимљиво је да у истој књизи Драго Ћупић износи супротан став: по њему, „силни исписи фирми на страним језицима, најчешће на енглеском, у нашим градовима, као да су те фирме основане само странаца ради“ представљају „понижавање и себе и сопственог језика... То не само да је злоупотреба језика, већ и национална срамота, па би, да је државе, требало да следе и одговарајуће казне предвиђене нашим прописима о употреби језика“ (Ћупић–Фекете–Терзић 2002: 57–58). Ове оштре речи се, по свој прилици, односе само на јавне натписе а не и на туђице уопште, јер у својој поздравној речи на суботичком скупу (Планкош 1996: 5–6) Ћупић је био знатно умеренији. Ту он каже да страна лексика „свакако треба да има одговарајуће мјесто у нашем лексикону. А чак и када то не бисмо хтјели, тако би морало бити, иначе бисмо створили језик-гето. Наравно, при томе се мора водити рачуна о томе да посуђеница из другог језика, не она са-

ма, него нашом непажњом, не наруши нешто у језику, што би га деградирало или банализовало“.

У посебном раду под насловом „Лексеме страног порекла у називима фирми“ (Планкош 1996: 235–240) Гордана Вуковић наводи велики број примера, подељених по групама (страни антропоними као *Suzy, Max, Gaston, Amadeus*, митолошка имена као *Afrodita, Eros, Pegaz*, топоними као *Albion, Rio, Milano*, називи егзотичних животиња као *Albatros, Koala, Panda*, чисти англицизми као *Golden market, Queen export, Top shop*, кованице нејасног састава као *Adimno, Vios, Dami-al exim* итд.), испитује комерцијалну и рекламну мотивацију која стоји иза њих, али се не изјашњава ни њима у прилог ни против њих.

3.6. Наравно да се пуристом (ако је уопште могуће замислити англисту који би био пуриста) не може назвати Твртко Прћић, који је своја гледишта изнео у више запажених радова, у уводу транскрипционог речника енглеских личних имена, у речнику Васић–Прћић–Нејгебауер 2001, а најпотпуније у књизи Прћић 2005. Он истиче да енглески језик данас, не само код нас, нема исту улогу као други страни језици, него је постао „одомашени страни језик“ (Прћић 2005: 19), будући да је присутан широм света, да га деца не усвајају само у школи (него и путем медија, интернета, компјутера, филмова, игрица, музике итд.) и да се одликује изузетно лаком „аудио-визуелном доступношћу“. Управо због тога долази до хибридизације (стр. 18, 185), до стварања новог урбаног социолекта који Прћић, по угледу на термине типа „*franglais*“ или „*Spanglish*“, назива *англосрпским*. Екстремни стадијум те хибридизације је „језички англохолизам“ (стр. 183, 208), који се „може описати као опијеност неконтролисаним уношењем свакојаких елемената и појава из енглеског језика у српски, што се... често поима и као културолошки статусни симбол. Разлози за то су знатно мање језичке, а далеко више ванјезичке нарави“. Симптоми англохолизма су уношење потпуно сувишних енглеских речи, не само на штету домаћих израза (нпр. *едукација* уместо *образовање*, *кеш* уместо *готовина*, *официјелан* уместо *званичан*, *својојирајти* уместо *застављати*) него још чешће за појмове за које смо већ имали позајмљеницу из другог језика: *бабун* уместо *јавијан*, *бренд* уместо *марка*, *џаџу* уместо *џејџоважа*, *офис* уместо *канцеларија*, *мејкај* уместо *шминка*, *букирајти* уместо *резервисајти* итд. Ту су даље и калкови, тј. буквални преводи (унети пре свега кривицом лоших преводаца) као *дефинитивно* (= *definitely*) уместо *засигурно*, *извесно* и сл., *крајка* *јрича* (= *short story*) уместо *јријовейка*, *ноћна мора* (= *nightmare*) уместо *мора* или *кошмар*, *широко распрострањен* (= *widespread*) уместо *распрострањен*, *О, мој Боже!* (= *Oh, my God!*) уместо *Господе*

(*Боже*)! и сл., уз понеки граматички утицај (*студирао је на Станфорд универзитету, контактирао некога* уместо *с неким*) и друге појаве, рецимо, двоцифрено читање четвороцифрених бројева („резолуција дванаест четрдесет четири“), употреба децималне тачке уместо децималне запете, употреба двотачке у назнакама времена (22:30 уместо 22.30) и томе слично.

С обзиром на ширину и дубину ових утицаја, као и на извесност да ће глобални енглески утицај убудуће бити исти ако не и јачи, може се рећи да су Прћићева упозорења сасвим оправдана. Ово утолико пре што се он не задовољава, као пуристи, наивним веровањем да треба само забранити туђице и користити наше „лепе народне изразе“, него даје исцрпну социолингвистичку анализу онога што назива „немарни функционални стил“ (стр. 22) односно „псеудонорма“ (стр. 35–37), то јест целокупног стања нашег језика створеног заједничким дејством слабог школства, небриге за језичку културу, лоших преводилаца, полуобразованих новинара и безобзирне комерцијализације. На стр. 135–136 Прћић се изричито супротставља традиционалној „сегрегацији“ према страним речима, описаној као „покушај, заснован на крајње спорном двојству 'наше, пожељно — не-наше, непожељно', да се све такве речи, свесно или несвесно, издвоје, одвоје, па чак и искључе“. Уместо сегрегације он се залаже за *интеграцију* англицизама, као „приступ... утемељен на поставкама савремене лингвистике и социолингвистике“. Слично горе описаној Брборићевој подели туђица на незамењиве и замењиве, Ргџић 2005: 130–135 предлаже „скалу оправданости англицизама“ од чак пет степени: 1) сасвим неоправдани англицизми, нпр., *ауторизовани дилер* уместо *овлашћени продавац*, 2) неоправдани, нпр., *ер-бег* према *ваздушна врећа*, 3) условно оправдани, нпр., *џи-ар*, краће и економичније него „особа задужена за односе с јавношћу“ и сл., 4) оправдани, ако уводе нову нијансу значења, нпр., *бе(ј)биситер(ка)* наспрам домаћег *дадиља*, 5) сасвим оправдани, ако имају специфично значење, нпр., *милкшејк*, *џаблоид*, *евергрин*, *рејовајши*, *џогирајши* и др.

4. Неку пуристичку кампању сличну оној у Хрватској, или систематску акцију заштите домаћег вокабулара каква постоји у Француској, у Србији би било тешко замислити. У складу с Фекетеовом већ цитираном тврдњом да „отпор према туђицама... долази махом из редова лаичке публике“, једине пуристички оријентисане књиге дело су књижевника, а не лингвиста. Таква је књига Медић 2000, чији је аутор покушао да јој прибави ауторитет једним фалсификатом. Као увод дао је на три стране „Завештање Стефана Немање“, које почиње речима: „Чувајте, чедо моје мило, језик као земљу“ и наставља се

тврдњама као „не узимајте туђе речи у своја уста“, „народ који изгуби своје речи престаје бити народ“, „боље је изгубити све битке и ратове него изгубити језик“ и сличнима. Исти текст штампан је и на задњим корицама, уз назнаку „Из Хиландарске повеље“. Писан лепим стилем и са много осећања, овај текст је преварио новинаре многобројних листова, који су га цитирали у уверењу да је заиста из Немањиног пера, и не слутећи да се ни Немања ни ма који други средњовековни владар нису бавили језичким питањима. Оно што је чудније јесте да је и Драго Ћупић ставио делове истог текста на почетак књиге Ћупић–Фекете–Терзић 2002, не помињући уопште Медића, а уз напомену: „Имамо извесних знакова да је оснивач наше прве династије — Симеон Мироточиви, или *Стеван Немања*, говорио о језику, па овде бележимо део његове поруке о чувању језика, чија изворност није потврђена, али је погодна за данашње стање српског народа, његовог духа и језика“. Насупрот томе, Пипер 2003: 77 осуђује Медићев текст као „филолошку мистификацију“. Каже да је написан „у духу романтичног пуризма чија је патетика повремено симпатична“, али да садржи и опасне нетачности, као што је тврдња „Два језика никада се помирити не могу“. Побijaјући такву тврдњу указивањем на примере вишејезичности на малом простору, као на Кавказу, у Малој Азији, Швајцарској, па и у Војводини, Пипер додаје: „Таква филолошка ратоборност обично је наличје начелно непријатељског односа према другим народима, што, наравно, не води доброте“.

У другом уводу, који је потписао властитим именом, Миле Медић почиње жалбама које су сасвим оправдане и које можда откривају његову мотивацију за писање: „У Хрватској српски народ је истребљен, његов живи језик уништен, а његов књижевни језик назван хрватским, у Босни бошњачким, у Црној Гори црногорским, а на Косову... ко проговори српски, добија метак у главу“. Потом, нажалост, прелази на патетичне и неодмерене изјаве уперене не против прогона Срба и српског језика у суседним земљама, него против позајмљеница. „Најезда страних речи на српски језик“, тврди он, „поприма из дана у дан застрашујуће размере... Прекомерна употреба стотина хиљада непотребних страних речи у српском језику поништила је све тековине Вукове језичке реформе... Српском језику данас ништа не прети више од страних речи... Самоубилачки ход српског језика може се и мора зауставити“ итд., све до апокалиптичног предвиђања неизбежног код сваког пуристе: „Већ на самом почетку 21. века, под таквим условима, српски језик утопио би се у масу туђих речи и престао да постоји као засебан језик“.

4.1. Типично пуристичко јесте и веровање да свака позајмљеница већ има готов превод и да их само треба заменити. Вујаклијин *Лексикон* Медићу се чини као сасвим довољно оруђе за такву акцију: „Скоро да нема стране речи у том речнику уз коју не стоји одговарајућа и боља српска народна реч“ (стр. 24). Српским лингвистима Медић не може да опрости што нису пуристи: „Српски језикословци били су обавезни да српски језик штите од других, а нису га умели сачувати ни од себе самих... Треба само погледати језик савремених српских граматика и језичких расправа па се свако лако може уверити да тај језик врви од страних речи и назива“ (стр. 32). На стр. 48–49 критикује граматичаре што говоре о четири српска *акценџија* и о *акценџиуирању* или *акценџовању*, уместо о *нагласцима* и *наглашавању* речи. Очигледно није свестан да та два појма нису синоними, нити да је већ Ђуро Даничић, кога Медић иначе истиче као узор чистог српског језика, писао књигу *Српски акценџији*.

Могуће је да је Медић намеравао да детаљније проучи Вујаклијин и сличне речнике, али да се већ на самом почетку посла заморио, јер у централном делу књиге, „Злоупотреба страних речи“ (стр. 41–61), сви написи посвећени су искључиво речима на слово А: *абортус*, *адекватно*, *акумулација*, *ангажман*, *ајеловати*, *арома* итд., по азбучном реду. Аутор нигде не објашњава зашто је узео само те речи, нити показује да је свестан да управо на А, из разлога који се дају објаснити историјском фонетиком, у српском има врло мало речи словенског порекла. Медићева критика, ако не рачунамо три написа о страним речима у називима издавачких предузећа и књижара (стр. 68–70), радњи и предузећа (стр. 71–73) и производа (стр. 74–76), где се питање домаћег синонима и не поставља, усмерена је углавном против давно усвојених интернационализма латинског, грчког и француског порекла, па делује неактуелно, као да је написана пре једног или два века.

О озбиљности његових предлога за замену можемо судити по тврдњи на стр. 50: „Алкохоличар је исто што и пијанац. Алкохолизам је исто што и пијанство“. Његове критике на рачун медицинске терминологије (стр. 79–86) нису неосноване када упозорава, на пример, да некадашњи називи као *Душевна болница* или *Болница за заразне болести* данас редовно гласе *Психијатријска клиника* односно *Инфективна клиника*, или да би уџбеници могли имати и наслове као *Очне болести*, *Дечје болести*, *Болести јетре*, а не искључиво *Офталмологија*, *Педијатрија* и *Хепатологија*. При том ипак губи из вида да су предложене домаће замене често неупотребљиве због дужине (и због немогућности извођења придева), нпр., кад тражи да се уместо

йсихијајѣрија каже „наука о лечењу душевних обољења“ (стр. 82). Цео завршни део књиге посвећен је декларативним, патетичним текстовима као што су „Позив на устанак против најезде страних речи на српски језик“, „Писмо свима, ученима и неписменима“, „Писмо учитељима“, „Писмо уредницима издавачких предузећа“, писма новинарима, деканима и професорима факултета, патријарху, српској и црногорској академији итд., уз један предлог Народној скупштини да се донесе закон о „заштити српског језика од најезде страних речи на наш језик“.

4.2. О књизи Дацић 2004 можда не би вредело трошити речи да јој рецензенти нису били два озбиљна лингвиста — Милош Ковачевић (који је написао и предговор) и Драго Ћупић. Према подацима из предговора, аутор је по струци математичар, а уз то и песник (на крају књиге наведено је седам његових збирки песама и један „хумористичко-сатирични роман“). Једино место у књизи које заслужује пажњу јесу осам „Начела творбе нових речи“, намењена преводиоцима (стр. 36–38), која укратко понавља и Ковачевић у свом предговору. Као упутство преводиоцима, та начела звуче сасвим разумно: за сваку страну реч у тексту који се преводи треба наћи српску реч, а евентуална непреводивост „мора имати убедљиво објашњење“; свака реч мора бити сачињена по правилима творбе речи у српском језику; пожељно је бирати речи „чији је корен дубок, тј. да је из њега већ изведено више различитих речи“; треба преносити значење појма а не дословно значење стране речи; за све стране речи од истог корена (нпр. *констѣрукција*, *констѣруисајѣи*, *констѣрукѣиван*, *констѣрукѣиор* итд.) преводи не морају бити од једног истог српског корена; не избежавати превођење са две или више речи, али „избежавати гломазне сложенице“; уз сваки стручни назив „дати, при његовом увођењу, наш назив и довољно често га употребљавати као синоним“.

Да је у осталом делу књиге писац покушао исцрпније да образложи та начела и илуструје их примерима, била би то заиста пажње вредна студија. Нажалост, из „Речника“ који заузима главни део књиге (стр. 39–148) видимо да је његова намера била сасвим друкчија: да разгласи и популарише кованице из сопствених збирки песама. Дацић се изјашњава као следбеник Лазе Костића, хвали нове речи које је овај измишљао и сматра да термин *кованица* не мора да има ниподаштавајуће значење (стр. 22–23). Отуда у „Речнику“ он предлаже да се *алегорија* замени са *другоказ*, *ајмосфера* са *дишѣиѣиѣе*, *визуализирајѣи* са *овиђајѣиѣи*, *дијагноза* са *болѣознање* (sic!), *ејизода* са *узгредај*, *жаргон* са *збормућ* (sic!), *инѣтернационализација* са *међународњење*, *комѣакѣи диск* са *једра йлоча*, *метаболанизам* са *заменосѣи*, *йсихијајѣери-*

ја са душегље, психологија са духословље, теорија са обумље, хосийиализовајти са уболничийи и томе слично. Лош пример хрватског очигледно није деловао на овог писца, нити се он иједном упитао постоје ли заиста говорници српског језика којима би овакве невероватне кованице биле ближе и „лепше“ него општеприхваћене туђице.

Да све буде још неозбиљније, знатан део одредница у овом „Речнику“ и нису предлози за замену туђица, него искључиво домаћи неологизми које је сам аутор смислио, које би хтео да уведе у употребу, а за које као једину потврду наводи — сопствене збирке песама. Такви су рецимо *вишедарје* 'поседовање више способности', *другина* (потпуно нејасног значења), *згужвак* 'згужван део ствари', *јаднонадно* 'са мало или нимало наде', *кезозубан* 'који има особину да се кези', *овајајти* 'често понављати овај', *оийленийи* 'супротност од заплениити', *шахајти* 'играти шах' и други подједнако бизарни, каткад предложени и као замена за устаљене домаће речи, нпр., *йосейтник* уместо *йосейилац* и *йреводич* поред *йреводилац* (са образложењем да „у говору који је жив и пун духа, речи никад доста“). Штавише, на много места у речник су убачени ауторови стихови и приче које се не везују ни за једну конкретну реч, било страну или домаћу, него су ваљда додати „као украс“. Неки психоллингвиста би могао да нам објасни не показују ли овакве књиге да пуризам можда, поред отпора према страном језику, вуче корене и из пренаглашене језичке креативности, код људи којима није довољно да буду оригинални писци, него желе да сами стварају речи свог језика.

5. О статусу „нових“ језика на Балкану, мислим да би се велика већина српских лингвиста сложила са закључком Ранка Бугарског (Bugarски 2002: 139) да је „српскохрватски истовремено један језик и више језика — то јест, поједностављено речено, један лингвистички језик у облику неколико политичких језика“. Уп. Ћупића у Ћупић–Фекете–Терзић 1996: 16–17: „То значи да су садашњи српски и садашњи хрватски језик један језик, јер разлике које међу њима постоје нису толике да би се заиста могло говорити о два језика“, као и Фекетеа у Ћупић–Фекете–Терзић 2002: 20: „Нема... те научне аргументације која би могла потврдити идеју да су стандардни језици (бар досадашњи) српске писмености и хрватске писмености два различита језика“. Шипка у 2006: 101 каже да разлике између српског и хрватског стандарда, по разним проценама, износе од 3 до 8%, „а уз то оне не ометају нормалну комуникацију и међусобно готово 100% разумљивост, па се онда намеће питање је ли то довољно да би се могло говорити о посебним стандардним језицима“. Мање је битно да ли би тај заједнички језик и даље, бар у научној употреби, требало називати

српскохрватским (као што мисли Бугарски), или бисмо се сложили са Ћупићем који каже: „То је у ствари, историјски гледано, српски језик, јер цело штокавско наречје је изворно српско...“ (Ћупић–Фекете–Терзић 1996: 16–17).

Што се тиче у међувремену проглашеног бошњачког језика (који сами Бошњаци, с великодржавним претензијама, називају босанским), као и новорођеног црногорског, јасно је да оба представљају само политичке етикете. Бугарски каже да „у Сарајеву нису постојали разазнатљиви ’етнолекти’, бар на нивоу стандардне говорне и писане комуникације, па се није могло рећи да локални урбани Срби, Хрвати и Муслимани говоре и пишу различито у зависности од своје етнонационалне припадности“ (Bugarški 2002: 45). С обзиром на то, каже он, „једини начин да се [бошњачки језик] разликује од српског али и хрватског био је кроз истицање оријенталног наслеђа, ревитализацијом турцизама те интервенцијама у изговору, правопису и фонологији“³ (стр. 107–108). Што се тиче „инжењера потенцијалног црногорског језика“, Бугарски каже да се они „ослањају на архаизацију и локализацију, на оживљавање фолклорне баштине и... појединих дијалекатских специфичности“. Са истим таквим аргументима, Ћупић закључује да „не постоји посебан црногорски језик“ (стр. 21) и да „није могуће говорити о бошњачком језику као засебној лингвистичкој чињеници“ (стр. 26–27).

5.1. Остаје стога само питање односа између српског и хрватског, односно између Београда и Загреба као два главна језичка центра који су, још и у време јединствене Југославије, међусобно размењивали утицаје, као и спорове, полемике и оптужбе за унитаризам, неравноправност, односно за национализам и сепаратизам (в. тврдње хрватског књижевника Вјекослава Калеба с којима полемисе Брборић 2000: 47–49). Као и у односу према речима из западних језика, хрватски је овде далеко мање толерантан. Видимо то из већ поменутих књиге *Говоримо хрвајтски* (Dulčić 1997), засноване на радио-емисијама које су замишљене као општи језички саветник, али се у њеном „Предговору“ каже: „... особито су жустре и жестоке у почетку биле расправе о односу хрватскога и српскога језика“, и одмах додаје: „Но

³ Шипка 2006: 72 истиче да се у многим речима додаје глас *x*, па и тамо где му по етимологији није место (*худовица*), или да се посеже за дијалекатским облицима који нису само бошњачки, нпр. *чећверица*, *ћећерица*. Што се тиче оживљавања оријентализама, он с иронијом пита „хоће ли Бошњаци читати *Акишам џериде* (мј. Вечерње новине)... хоће ли *џисар* постати — *џаџиб*, *гласник* — *мубашир*, *професор* — *мудерис*, *службеник* — *џескеречија*; хоће ли ђаци у школама писати *кредом* или *џебеширом*...?“

нисмо жељели да емисија 'Говоримо хрватски' постане радијски 'разликовни рјечник'". Упркос таквој жељи аутора, књига се и данас највећим делом своди на „чишћење“ од србизама, макар и одавно устале-них, и њихову замену хрватским речима: не *званичан* него *службен* (стр. 17), не *надлежност* него *мјеродавност* (стр. 29), не *ујуиство* него *ујута* (стр. 30), не *учеиће* него *удио* (стр. 33), не *језички* него *језични*, у свим значењима (стр. 35), не *ивица* него *руб* (стр. 37), не *снабдјети* него *ојскрбити* (стр. 42), не *добро вече* него *добра вечер* (стр. 68), не *представа* него *предоца* (стр. 110), не *шљем* него *кацига* (стр. 134) и тако исто за многе друге парове речи. Пуристичка нетрпељивост је очигледна када се, на пример, признаје да се у хрватском каже и *јоријекло* и *јодријетло*, али да треба одабрати ово друго, јер „тај је лик *само наш*“ (стр. 123 [курзив у оригиналу]).

Доносе се и вредносни судови о општој супериорности хрватског над српским, на пример поводом хрватског *затиљак*, где се тврди да „предметак *за-* испред *иљак* јест исправнији“ него *јо-* у српском *јоиљак*, будући да је *затиљак* *иза* главе, у чему се „очитује битна значајка хрватскога језика — разликовност. Хрватском језику није свеједно је ли што точно или није, он не трпи нереда и немарне импровизације“ (стр. 21: значи ли то да су нетачност, неред и импровизација својствени српском језику?). Реч *сјисак*, русизам примљен преко српског, треба заменити хрватским *јојис* или *именик*: у вези с тим признаје се да и у Хрватској постоји израз *јсовати све јо сјиску*, али се захтева да и он буде одбачен, јер „у многим случајевима је ипак и сама псовка српски утјецај“ (стр. 32). За облик *шјорџ* тврди се да га је „године 1947. нетко из тадашње највише републичке власти забранио... и наредио да се употребљава *сјорџ*... Тиме се српски лик *сјорџ* проширио и на хрватско говорно подручје. Било је то још једно 'једначење по српскости', како проф. Мамић духовито назива посрбљивање хрватскога језика“ (стр. 125). Ни помена нема о томе да је изговору *сј-* можда дата предност зато што је изворни енглески, док је *шј-* примљено из немачког!

Највећи апсурд је када се на стр. 485 за енглеско *computer* тврди да (уколико се не преводи са *рачунало*) у хрватском мора гласити *kompjutor*, јер „наставак *-or* примјеренији је хрватским творбеним обрасцима од енглеског дометка *-er*“ (sic!). У ствари, као што се можемо уверити гледајући ранија издања Клаићевог речника, „*kompjutor*“ је чиста грешка, настала отуда што је неко мислио да реч на енглеском гласи *computer* (услед бркања са именицама типа *constructor*, *executor* и сл.). Та грешка, међутим, укоренила се само у Хрватској,

док се у Србији увек говорило *комџуџер* — и самим тим погрешни хрватски облик проглашен је „бољим“ од исправног, али српског!

5.2. Српски став према кроатизмима битно је друкчији, о чему нам сведоче изјаве неколико угледних лингвиста. Драго Ћупић у Ћупић–Фекете–Терзић 1996 каже да „постоје тзв. кроатизми и тзв. србизми, али то не значи да кроатизме не треба употребљавати у српском језичком изразу [и обрнуто]... Језик је богатији уколико има више могућности за именовања... синоними... језик чине интересантнијим, племенитијим и употребљивијим“ (стр. 96), додајући: „по пореклу... [речи] су свачије, без обзира на то у ком су језику настале“ (стр. 101). Отуда Ћупић одобрава употребу у српском језику речи као *каџи*, *зарез*⁴, *након*, *најокон*, или глагола као *надомесџиџи*, *џонукаџи*, *џосудиџи*, *џосџиџи*, *заговараџи*, који се више употребљавају у хрватском, али које он и не помишља да прогони из српског језика. Једнако мишљење заступа и Митар Пешикан у Радовановић 1996: 176: „Језички пуризам... никад није владао у српској језичкој култури, а нарочито се лако и потпуно нострификују и утапају у домаћи фонд речи преузете из словенских извора... Зато неоспорно место, без икакве нормативне дисквалификације, у српском речнику имају и речи за које знамо да су својствене хрватском изразу, али и у српском језику својим посебним склопом, мотивацијом и експресивном вредношћу обогаћују његову синонимiku и увећавају изражајност и стилистичку гипкост“.

Бранко Брборић у првој својој књизи (Брборић 2000: 32) цитира речи Добрице Ћосића: „Никад нисам устукнуо пред ’хрватизмом’ ако сам осетио његову изражајну и стилску надмоћност над ’србизмом’“. Брборић предлаже да се и у Србији употребљавају речи као *махуна* и *грах* (не само *боранија* и *џасуљ*), *сажешџак*, *џајник*, *вешџовка*, *свеџице* (за пертле), *надиџи* одн. *надилазиџи* (уместо *џреваџи*, који је „конференцијализам“ и „творбено мутна реч“) и други хрватски облици. На стр. 154 он оспорава Брозовићеву тврдњу да је српскохрватски језик наводно само „кџ“, а да се српски и хрватски разликују као „конкретни стандардни језици“.⁵ За реченицу којом је Брозовић то поку-

⁴ *Зарез* је прихваћен у Србији на основу Правописне терминологије из 1960. Према истој терминологији (што Ћупић не помиње, вероватно из жеље да не распирује међунационалне спорове) било је предвиђено и да Хрвати усвоје *џачка* уместо *џочка*, што они нису учинили. Данас српски правописци настоје да врате у употребу традиционални термин *зайџа*, али то иде доста тешко, јер су читаве генерације у српским школама навикнуте да кажу само *зарез*.

⁵ Упореди изјаву једног америчког слависте, на међународном скупу, да је „српскохрватски добро име за сирову грађу (raw material) од које су обликовани стандардни језици — српски, хрватски и босански“, што је навело Ранка Бугарског, на

шао да илуструје, „Бијела је сол за кување спој натрија и хлора“ (наспрам српског „Бела со за кување је једињење натријума и хлора“), Брборић доказује да садржи само аломорфне разлике, које су „системски потпуно ирелевантне“. На стр. 212 доказује да је тај пример вештачки (будући да се и у Хрватској и у Србији каже само „кухињска со(л)“) и помиње друга два примера која је такође навео Брозовић, али из којих није желео да извуче одговарајуће закључке: да су све личне заменице и сви бројеви од 1 до 999 потпуно једнаки у српском и у хрватском. (Било би занимљиво утврдити постоје ли игде у свету два одвојена језика с таквим, или и много мањим, међусобним подударностима.)

Чак и да су заиста посредни два језика, с обзиром на сличност, на географску измешаност и на суживот у истој држави током седамдесетак година, било је неизбежно да између српског и хрватског дође до интензивне размене лексема. При том морамо узети у обзир да пуризам има своју добру, као и антипуризам своју лошу страну: у хрватском су далеко живљи и активнији механизми творбе нових речи, док су у српском они делимично закржљали, а отпор према новотвореницама је јачи него што је нужно. Отуда је српски током целог XX века готово неосетно усвајао хрватске речи које су му омогућавале да избегну двочлани израз (*возило* уместо *превозно средство*, *некрећина* уместо *непокретна имовина*, *зубар* уместо *зубни лекар*, *својинка* уместо *својини део*), да смањи употребу глаголских именица на -ње (*расвета*, *ујала*, *мучнина* уместо *освећљење*, *зайаљење*, *гађење*), да избегне понеку двосмисленост (*илес* и *илесати* поред двозначног *игра*, *играти*), као и да замени понеки застарели германизам (*оловка*, *квачило*, *ћирачница*, *утикач* наместо *јлајваз*, *кујлунг*, *шина*, *штекер*). У зборнику Радовановић 1996: 39–41 ја сам покушао да набројим важније такве кроатизме и да их поделим на три групе: оне који се више и не осећају као хрватски (*учинак*, *ћоћрага*, *ћемељини*, *наводно* итд.), оне који се употребљавају без икаквог отпора (*ћрехлада*, *жмигавац*, *ћућица*, *ћоћримити*, *ћоћути* итд.) и оне који се упркос јасном хрватском пореклу повремено јављају код српских аутора (*разина*, *сћановић*, *дуљини*, *ојонашајини*, *диљем* итд.). Поређења ради, ту је наведено и неколико хрватских речи као *глазба*, *влак*, *назочан*, *ћросвједовати* и друге које се у Србији никад не употребљавају, мада је њихово значење познато.

истом скупу, да се пожали како је „у неповољном положају, јер сви други говоре језике а једино ја говорим сирову грађу!“ (Bugarski 2002: 143).

У истом духу, Брборић 2001: 25 је писао: „У језичком ’предузетништву’ не морамо се угледати на Хрвате, мада и од њих можемо преузимати све што добро смисле (попут нпр. лексема *йосуда*, *йрехлада*, *уйала*, *некрейнина*, *конобар*, *сажейак*, *учинковић*, *знаковић*, *сврховић*, *йойходник* и *найходник*... Заиста, немамо разлога да одбијамо пожељне неологизме, нити пак да такве уопште сматрамо кроатизмима. Пошто су Хрвати готово без остатка преузели вуковски књижевнојезички модел, Срби могу без тешкоћа преузети њихове добро скројене новотворенице“.

Телебак (1998: 16–39) дао је у својој књизи дугачак упоредни списак српских речи наспрам хрватских, што је, без сумње, корисно читаоцима у Републици Српској. Ипак, и он на крају истиче да је „свака подјела ријечи на српске и хрватске... неминовно, условна“, да је „оно што је некада било само српско, временом постало и хрватско, чак и само хрватско. И обрнуто“. Као пример помиње реч *нейко* у народној песми о Бановићу Страхини, *йисућу* код Змаја, а као речи које су „сасвим обичне“ Србима, нарочито ијекавцима, наводи *жеље-зо*, *йрехладу*, *уйалу*, *расвјејшу*, *мркву*, *конобар* и друге.

5.3. Малобројни примери отпора према хрватском које налазимо тичу се појединачних речи, а њихови заступници, као и у „антиевропском“ пуризму, долазе из кругова нестручњака за језик. Можда најпознатији такав случај догодио се 1984. године, када је група од пет познатих лингвиста, с Павлом Ивићем на челу, саветовала Радио Београду да се у најавама тачног времена и појединих емисија, уместо *час*, употреби реч *сати*. О полемици која је трајала још годинама после тога исцрпно извештава Брборић 2000: 369–391 (в. и Брборић 2001: 313). Разлози за препоруку петорице лингвиста били су, пре свега, у томе што је *сати*, а не *час*, реч која се (и у Србији) употребљава у обичном говору („Колико је сати?“ — „Сатима те чекам“ и сл.); уз то, *час* је вишезначан (услед чега би нпр. „Доћи ћу за час“ уместо „Доћи ћу за сат“ било нејасно), док *сати*, осим временске јединице, има још једино значење *часовник*, које не може изазвати забуну. Упркос томе, у појединим листовима тада су се појавили протести читалаца који су поверовали да се речи *сати* даје предност како би се српска радио-телевизија изједначила са хрватском. Крајем деведесетих година, полемику је обновила група „патриотских“ језикословаца позната по тзв. „Слову о српском језику“ (1998), која је препоруку о *сату* и *часу* искористила да Павла Ивића и његове сараднике оптужи за дугогодишње „антисрпско“ деловање. Националистичке оптужбе деловале су јаче од лингвистичких савета, па се време на београдском радију и данас најављује именицом *час*.

Чест узрок неспоразума јесте конзервативност хрватске варијанте, услед чега се речи које су некада биле сасвим обичне и у Србији перципирају као кроатизми. У писмима које читаоци упућују новинама много пута су се чуле жалбе на предлог *након*, за који се тврди да је „прогнао српску реч *йосле*“. Отуда је већ у Ћупић–Фекете–Терзић 1996: 97 Драго Ћупић морао да објашњава да се *након* може наћи код Вука, Његоша, Јаше Игњатовића, Ћоровића и других српских писаца, да је данас обичнији у Хрватској, али да „то не значи да... и даље не припада и српским и хрватским речничким садржајима“. На исту тему био је принуђен да се врати и Фекете у Ћупић–Фекете–Терзић 2002: 161 и у Фекете–Ћупић–Терзић 2005: 149–150. Он напомиње да је *након* потребно и због сложеног везника *након шћю*, који има искључиво временско значење и отуда је погоднији него двосмислено (временско и узрочно) *йошћю*.

После пада комунизма и наглог јачања утицаја Српске православне цркве почели су се фаворизовати облици из црквеног језика *Васкрс* и *васкршњи*, дотле неуобичајени у говору. Мада су Београђани одувек говорили о *Ускрсу* и *ускршњим јајима*, и мада Терзић (Фекете–Ћупић–Терзић 2005: 287) изричито каже да је *Васкрс* „српско-словенски“, а *Ускрс* „народни облик“, у јавности се створило убеђење да је *Ускрс* кроатизам, а да је само *Васкрс* „српски“. Облици на *вас*-схваћени су као „политички коректни“ и у медијима готово обавезни. Карактеристичан је у том погледу ускршњи додатак београдског дневног листа *Press* од 26. априла 2008. године.⁶ У њему читамо: „Васкрс спада у покретне празнике“, „Васкрс широм планете“, „спремају се за прославу Васкрса“, „васкршња недеља“, „васкршњи доручак“, „васкршњи обичаји“ и тако од почетка до краја, очигледно по директиви. На огласним странама, међутим, које не подлежу редакцијској интервенцији, туристичке агенције рекламирају „Ускрс у Грчкој“ или „нашим путницима честитамо ускршње и првомајске празнике“. У чланку о бомбардовању Србије 1944. године напомиње се да је нађена „неексплодирана бомба на којој је, српским језиком и ћирилицом, исписана празнична честитка: 'Срећан Ускрс'!“⁷, али наслов чланка гласи „Васкрс честитали бомбама“. Уп. Телебак 1998: 39: „Не може се са искључивошћу прихватити да је само српско *оѣаѣбина*, *йпразник*, па чак ни *Васкрс*, а да је само хрватско домовина, благодан и *Ускрс*...“

⁶ Занимљиво је да је додатак објављен под насловом „Христос васкрсе“ на ћирилици, мада је цео његов садржај, као и лист уопште (почев од имена), штампан латиницом.

5.4. Отпор према хрватском облику је најјачи — јер је контраст најочевиднији — тамо где су српска и хрватска реч од истог корена, али се фонолошки разликују, као у паровима *оїћи* — *оїиїи*, *кухайи* — *кувайи*, *водсїво* — *вођсїво*, *барбарски* — *варварски*, *кемија* — *хемија*, *дїлломација* — *дїлломайија*, *Аїена* — *Аїїина*, *Цїйар* — *Киїар* и сличнима. Донекле је близак томе и однос према ијекавском изговору у екавској средини (и обрнуто). Мада се готово сви лингвисти слажу да ијекавски (почев од Вука и Његоша па до данас) такође спада у српски стандард, и мада је у Републици Српској одбачен покушај из 1993. године да се и ијекавцима наметне екавски изговор (о томе в. Телебак 1998: 10–14, Брборић 2001: 27, 62, 139, 152), у београдским јавним гласилима одувек је важило неписано правило да се ијекавски текстови „екавизирају“. У време јединствене државе, у званичним документима о језичкој политици, као што је била тзв. *Језичка оријентација* „*Полиїике*“ 1983. године (в. Брборић 2000: 137–141), увек се захтевало да се ауторски текстови на ијекавском не мењају (мада није никада расправљено шта се подразумева под „ауторским“ — да ли је то сваки потписани текст?), а лингвисти су по правилу ишли и даље, предлажући да и дописи из Хрватске, БиХ и Црне Горе буду на ијекавском, или да сарадници родом из ијекавских крајева могу и у београдској штампи писати ијекавски. За то се залаже и Шипкин предложени „Кодекс употребе српског стандардног језика“ (в. Шипка 2006: 179, 187–188, 199). И за уџбенике, као и за текстове закона и друге јавне списе истицало се да нема разлога зашто и они у Републици Србији не би били објављивани и на ијекавском (бар неки од њих, уколико се сматра да би паралелно издавање сваког текста у две верзије било сувишно и неекономично).

У пракси се ништа од таквих предлога није остварило. У београдским новинским редакцијама одувек је владала нека врста алергије према ијекавском — делимично и зато што је мало који лектор квалификован да проверава исправност ијекавских облика (за које знамо да и у загребачким и сарајевским редакцијама неретко изазивају недоумице). Стога су се готово увек екавизирали и ауторски текстови, а поготову цитати из хрватске штампе, из изјава или говора хрватских, босанских или црногорских политичара. У независној Србији таква пракса се још више усталила. Погледамо ли, рецимо, само један број *Полиїике*, од 9. маја 2008, наћи ћемо у њему дугачко писмо двоје културног Јавне установе Спомен-подручје Јасеновац, у коме су остављени хрватски облици и конструкције („професорица Алечковић“, „њезини аутори“, „концентрацијски логор“, „желимо дати јаван одговор“, „онда нас не треба чудити због чега...“ и сл.), али је цео текст дат на

екавском. Исто важи и за интервју с хрватском књижевницом Дубравком Угрешић, на културној страни истог броја *Политике*.

5.5. Расправе о „двоизговорности“ (како Брборић назива двојаки рефлекс јата у стандардном језику) обично су ишле напоредо с дискусијама о „двоазбучности“, тј. паралелној употреби двају писама у Србији. Нема сумње да је отпор према латиници у Србији, као и далеко јачи отпор према ћирилици у Хрватској, повезан са општим антагонизмом према суседној варијанти српскохрватског. Ипак, ситуација је овде битно друкчија него она са „двоизговорношћу“. Наиме, док ијекавици у Србији нико не пориче званични статус, али је у пракси маргинализована, потиснута преовлађујућим екавским, с латиницом и ћирилицом стање је обрнуто: латиничко писмо има и у Србији изразиту превагу, а „домаћа“ ћирилица је та чији је опстанак неизвестан. У новосадском удружењу „Ћирилица“ тврде да српска латиница и не постоји, да је то заправо хрватска „гајевица“, и да су Срби једини народ у Европи који свој језик пише туђим писмом (в. Збиљић 2004, као и друге књиге истог аутора). Већина лингвиста не прихвата такво мишљење, јер истичу да су и многи српски писци писали латиницом, почев још од дубровачке књижевности, а поготову од 1918. године наопако. У ту полемику овде нећемо улазити, јер је напоредна употреба двају писама (појава какве нема другде у Европи, а можда ни у свету) велики и специфичан проблем данашњег српског језика, који би захтевао посебну студију, вероватно и обимнију од ове.

Литература

- Брборић 2000: Бранислав Брборић, *О језичком расколу*, Београд — Нови Сад.
 Брборић 2001: Бранислав Брборић, *С језика на језик*, Београд — Нови Сад.
 Брборић–Вуксановић–Гачевић 2006: *Српски језик у нормативном огледалу*, 50 одлука Одбора за стандардизацију српског језика, приредили Бранислав Брборић — Јован Вуксановић — Радојко Гачевић, Београд.
 Bugarski 2002: Ranko Bugarski, *Nova lica jezika*, Beograd.
 Васић–Прћић–Нејгебауер 2001: Вера Васић — Твртко Прћић — Гордана Нејгебауер, *Речник новијих англицизама*, Нови Сад.
 Дацић 2004: Раде Дацић, *Незавршена књига о речима*, Београд.
 Dulčić 1997: *Govorimo hrvatski*, priredio Mihovil Dulčić, Zagreb.
 Збиљић 2004: Драгољуб Збиљић, *Српски језик под окупаацијом латинице*, Нови Сад.
 Ивић–Клајн–Пешикан–Брборић 2004: Павле Ивић — Иван Клајн — Митар Пешикан — Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, друго, допуњено и измењено издање, Београд.

- Клајн 1996: Иван Клајн, „Врсте романизама у савременом српскохрватском језику и путеви њиховог доласка“, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XXXIX/2, Нови Сад, 45–64.
- Медић 2000: Миле Медић, *Најезда сѝраних речи на срѝски језик*, Београд.
- Пипер 2003: Предраг Пипер, *Срѝски између великих и малих језика*, Београд.
- Планкош 1996: *О лексичким њозајмљеницама*, ред. Јудита Планкош, Суботица–Београд.
- Prćić 2005: Tvrtko Prćić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad.
- Радовановић 1996: *Срѝски језик на крају века*, ред. Милорад Радовановић, Београд.
- Телебак 1998: Милорад Телебак, *Говоримо срѝски*, друго, измијењено и допуњено издање, Бања Лука.
- Ћупић–Фекете–Терзић 1996: Драго Ћупић — Егон Фекете — Богдан Терзић, *Слово о језику*, књига прва, Београд.
- Ћупић–Фекете–Терзић 2002: Драго Ћупић — Егон Фекете — Богдан Терзић, *Слово о језику*, књига друга, Београд.
- Фекете–Ћупић–Терзић 2005: Егон Фекете — Драго Ћупић — Богдан Терзић, *Срѝски језички савезник*, Београд.
- Шипка 2006: Милан Шипка, *Језик и њолиѝика*, Београд.
- Škaljić 1965: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.

Summary

Ivan Klajn

PURISM AND ANTIPURISM IN PRESENT-DAY SERBIAN

As in other Balkan languages, Serbocroatian vocabulary is of mixed origin. Ever since its earliest days, some of the commonest words were borrowed from Greek, Latin, Italian, Turkish, Hungarian, and in more recent times from Russian, Czech and German. For this reason most loanwords are received without resistance in Serbia. The same openness is shared by practically all Serbian linguists, while purist attitudes are only to be found among laymen. A less relaxed policy might prove to be advisable towards the Anglicisms of today, since global English is more universally present and more penetrating than any foreign language in the past.

In Croatia, on the other hand, purism was adopted as an official policy, first as a response to the threats of Germanization (within the Austro-Hungarian empire) and later to the presumed Serbian domination (in Yugoslavia). As a consequence, the mechanisms of word formation are better developed in Croatian, but at the same time many artificial coinages and recycled archaisms have been launched, leading to what is known as the “Croatian Newspeak”. While Croatian linguists are constantly on the guard against Serbianisms, in Serbia many Croatian words have been adopted almost without resistance, especially when they are shorter, more practical or more precise than their Serbian equivalents.